

IRODALOM

- Horváth Györgyi (2008): A jobb kéz meg a bal. In: *Magyar Narancs* 2008. november 6. 40–41.
- Schramm, G. (1981): *Eroberer und Eingesessene. Geografische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr.* Stuttgart: Anton Hiersemann Verlag.
- (1997): *Ein Damm bricht. Die römische Donaugrenze und die Invasionen des 5–7. Jahrhunderts im Lichte von Namen und Wörtern.* (Südosteuropäische Arbeiten, 100). München: R. Oldenbourg Verlag.
- Tamás Lajos (1966): *Etymologisches-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- (1943): *A magyar eredetű rumén kölcsönszavak művelődéstörténeti értékelése.* In: Deér József – Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok II.* Budapest: A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve.

Sass Bálint – Váradi Tamás – Pajzs Júlia – Kiss Margit

Magyar igei szerkezetek

A leggyakoribb vonzatok és szókapcsolatok szótára
 Budapest: Tinta Könyvkiadó,
 2010. 504 p.

Az ige sok tekintetben a legkitüntetettebb mondatrész, s ennek bizonyítéka lehet, hogy a magyarban is külön szó fejezi ki. A 'szó' és 'ige' jelentésű szavak elválasztása a korai grammatikusok érdeme. Az azonban a magyar oktatás hagyományából adódik, hogy külön szó lexikalizálódott nyelvünkben 'ige' jelentésben, s így megvan a műveltebb nyelvekben szokásos megkülönböztetés, a nálunk a 17. század elejétől, Szenczi Molnár Albert munkásságától datálható *szó* vs. *ige*, aminek megfelelői az olasz *parola* vs. *verbo*, a német *Wort* vs. *Verb*, az angol *word* vs. *verb*, az orosz *szlóvo* vs. *glagól* stb.

Az igei szerkezetek tanulmányozása jól bizonyíthatóan a nyelvtudomány egyik köz-

ponti témája. A magyarhoz hasonló nyelvek vizsgálata során az igei szerkezetek, vonzatstruktúrák tanulmányozását kiegészíti az illető nyelv esetrendszerének feldolgozása, s az érdeklődés ilyen irányba való fordulása a 20. század utolsó harmadának olyan jelentős nyelvészeinél volt megfigyelhető, mint Charles J. Fillmore és Gerhard Helbig. Az igeék a mondatban betöltött szerepét, helyét többféle analógiával szokás jellemezni. A 19. században talán „a nap és bolygói”, a 20. században pedig „a kémiai elem és vegyértékei” analógia volt kitüntetetten népszerű. Ugyancsak az analógiák sorába illeszthető a mágnesség (a mágneses anyag prototípusa a vas), s a vonzás az igeék jellegzetes tulajdonsága. A magyar *bővítmény* szó nyelvújítási alkotás (1813), majd a *vonz* 'meghatározott nyelvtani alakot kíván' értelemben és a *vonzat* 'az ige meghatározott determinánsa' a sokoldalú, ám rövid életű Vajda Péter (1808–1846) újítása (1835).

A vonzatokkal egyenként szöszmötölő nyelvész sokak számára korszerűtlen figura, olykor egyenesen szánalmas salabakter. A számítógépen vonzatkereső programot futtató informatikus azonban már imponáló, attraktív jelenség. Nálunk a korszerű elméleteket általában felkaroló Komlósy András a Nyelvtudományi Intézet „vonzatfelelőse”. Az ő munkatársai állították össze közel egy évtizedes munkával a jelen kötetet.*

A kimondottan egy nyelv igei szerkezeit feldolgozó, jelentősebb egynyelvű szótárak között alighanem az élenjáró NDK-beli nyelvtudomány kimagasló terméke, a lipcsei iskola produkciója volt az első: Gerhard Helbig és Wolfgang Schenkel német valenciászótára (1969). Jelen szótár legszámottevőbb magyar előzménye a világ nyelvtudományában a 20. század utolsó harmadában Helbighez hasonlóan a legnagyobbak között emlegetett, a moszkvai iskolát képviselő Jurij Apreszjannak magyar társszerzővel közös alkotása (1982). Ami a mos-

* Komlósy András a grammatikai munkacsoport kutatója a nevezett intézetben; a jelen kötet tőle függetlenül készült. – *A szerk.*

tanában világszerte mérvadó, interneten hozzáférhető, igei szerkezeteket feldolgozó projekteket illeti, a legimpozánsabb a részben Fillmore irányította, keretszemantikai és konstrukciós nyelvészeti megalapozottságú, a kaliforniai Berkeley-ben készített FrameNet, amelynek japán, német és spanyol változata is létezik.

A magyar igei szerkezeteket bemutató, már nyelvtechnológiai eszközökkel készített jelen szótár 2200 ige 6200 szerkezetét tartalmazza. Az anyaggyűjtés alapja a 187 millió szavas Magyar Nemzeti Szövegtár volt, s a legfőbb vezérlő elve a gyakoriság. A kötet voltaképpen hat szótárt tartalmaz. A betűrendes, tulajdonképpeni szótári részt öt mutató egészíti ki: gyakorisági, keretek szerinti, kötött szavak szerinti, igekötős keretek szerinti, alapige szerinti. Ennek a hategységes kötetnek valamennyi része egészen különböző irányokba vezető tanulságokkal, inspirációkkal szolgál.

Jelen szótár a gyakoriság alapján kiválasztott igei felszíni vonzatait adja meg. Érdemes azonban rámutatni, hogy maga a vonzat fogalma sem könnyen alakítható ki. Újabb, Komlósy Andrától eredeztethető (1992) mondattani terminológiánk a bővítményeknek (a régensék, alaptagok – tipikusan az igei – bővítményeinek) két fő típusát különbözteti meg: a vonzatokat (más néven argumentumokat) és a szabad határozókat (más néven adjunktokat, módosítókat). A vonzat a kötött bővítmény, amelyet a régens már a szótárban megkíván, elvár maga mellé, s lehet kötelező vagy fakultatív (lehetséges). A szótárban megadott jelentéshez jár vonzat, sőt a vonzat bizonyos értelemben a jelentéshez tartozik. A vonzatok és szabad határozók különbségét egyrészt binaritás, másrészt autonómia jellemzi, azaz egyrészt vonzat és szabad határozó között nincsenek átmeneti esetek, másrészt pedig tisztán mondattani a különbség, bár erre szemantikai háttérű tesztek mutatnak rá.

Komlósy klasszikus meghatározása a vonzatról: „Egy mondat bővítményei közül azokat kell vonzatoknak tekintenünk, amelyeket ugyanazon mondat valamelyik elemének a

szótári reprezentációja a saját vonzataként azonosít” (1992: 313). Ez a definíció azonban hiányos, körkörös, további meghatározásoktól függ. Jó példák azonban átvilágíthatnak a homályon. Komlósy egyik klasszikus példája a *János a gimnáziumban sakkozik* és a *János a gimnáziumban bízik* mondatpár, az előbbi a szabad határozóra, az utóbbi a vonzatra, mivel a *bízik* kötelező vonzata a *-ban/-ben*, nincs **Bízik* (1992: 309).

Az igei szerkezetek reprezentatív bemutatása egyértelműen inspirál esetgrammatikai spekulációk irányába. Vonzatot szabad határozótól elkülöníteni eleve szemantikai háttérű tesztek hivatottak. Ráadásul Fillmore esetgrammatikája (1968) állt elő azzal a követelménnyel, hogy az igei jellemzésénél a felszíni vonzatkereten kívül az egyes vonzatok szerepét (esetkereteket, mély eseteket) is meg kell adnunk. Például a *betör* igenél a *János / A szél / A labda betörte az ablakot* mondatokban az alany lehet ágens, azaz cselekvő (*János*), természeti erő (*A szél*) és eszköz (*A labda*). Az eszköz szerep a felszínen eszkozhatározóként is jelentkezhet (*János a labdával betörte az ablakot*). Jelen szótár a szintaxisnál maradvá, a szemantikai információk tekintetében önfegyelmel a *betör* igehez csupán a *-ba/-be* ragot (illatívis) adja meg vonzatként (31). Az *átkel* igehez is csupán a superessívus ragja van megadva (24), holott az *Átkel a hidon* és az *Átkel a folyón* mondatpár, valamint talán az *Átkel a zebrán* és az *Átkel az úttesten* mondatpár két-két eltérő mély eset (talán eszköz és hely) kettősségét mutatja.

A 20. század utolsó harmadában az igei szerkezetek kiemelkedő kutatói jelentős részben a szemantikai szempontokat előtérbe helyező esetgrammatika képviselői voltak, így az említett Gerhard Helbig, Magyarországon Dezső László, egy ideig az említett Komlósy András, valamint Andor József. Fillmore mély eseteinek megfelelői megtalálhatók több kortárs nyelvészeti irányzatban, így még a Fillmore-t kitagadó generatív hagyományban is megjelentek mint tematikus szerepek (például magyarul Komlósy 1992: 358–363).

Az úgynevezett kötött szavak körében való tájékozódás elképesztő tanulságokkal szolgálhat majd. Bizonyos igék és főnevek egymást vonzó (vagy éppen kerülő) hajlama akár kognitív antropológiai spekulációk kiindulópontja lehet. Kiragadott példaként elég utalni az *elnök* és a *mond* szavak egymást vonzó természetére, ami immár szótárban is kimutatható (360). Ennek az összefüggésnek az ismeretében, a böngészést folytatva, nem meglepetés az *államtitkár* (356), a *miniszter* (374) és a *politikus* (377) szavak egyértelmű kapcsolódása verbális tartalmú igékhez.

A gyakorisági mutató a természetes fonológiával összekapcsolható elemzésre inspirál. Kitérően leggyakoribb két igénk, a *mond* és a *tud* (ezekről 197) ugyanis allegro alakokban való részvételi hajlamáról nevezetes. A *mond* és *tud* rendkívüli gyakorisága nem volt ismeretlen (az előbbiről például Füredi–Kelemen 1989: 373, 392; utóbbiról 1989: 380, 394), ám jelen kötet lehetőséget kínál az összefüggések explicit kifejtésére. Az allegro alakok olyan nyelvi elemek, amelyeknek hangalakja az adott nyelvben általánosan érvényesülő hangváltozási törvényszerűségektől, tendenciáktól eltérő módon fejlődött. Annak következtében álltak elő allegro alakok, hogy az illető elemet gyakorisága s ezzel összefüggő kevésbé informatív, banális jelentése miatt a szokásosnál gyorsabb beszédtempóval, „hanyagabban” kezdték ejteni; ez a szó hangalakjában másutt elő nem forduló rövidüléseket, hangösszevonásokat idézett elő. A *mond* igével szokásos allegro alak például az *aszongya*

’azt mondja’, a *mommeg* ’mondd meg’, a *tud* igével a *nemtom* ’nem tudom’. További hasonló allegro alakok képzésére alkalmas a szemantikai szempontból hasonló, ám kevésbé gyakori *hisz* ige (a szótár az igék között, gyakoriság szempontjából a 7. helyen tartja számon, ugyancsak 197), például *asziszem* ’azt hiszem’.

Jelen szótár tehát alkalmas több, már korábban megfogalmazott nyelvészeti hipotézis bizonyítására, s újabb feltételezésekre készletet.

Kicsi Sándor András

IRODALOM

- Apreszjan, Ju. D. – Páll Erna (1982): *Orosz ige – magyar ige. Vonzatok és kapcsolódások* 1–2. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Fillmore, C. J. (1968): “The case for case.” In: Bach, E. – Harms, R. T. (szerk.): *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1–88.
- Füredi Mihály – Kelemen József (1989): *A mai magyar nyelv szépprózai gyakorisági szótára 1965–1977*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Helbig, G. – Schenkel, W. (1969): *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Komlósy András (1992): Régensek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 299–527.
- Vajda Péter (1835): *Magyar nyelvtudomány*. Kassa: Literatukai Intézet.